

УДК 372.893

Ольга Христенко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри філософії та суспільних дисциплін
Тернопільського державного медичного
університету імені І. Я. Горбачевського

ВИКОРИСТАННЯ ГЕНДЕРНО ЗБАЛАНСОВАНОГО МАТЕРІАЛУ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті репрезентовано модель впровадження гендерного підходу в процес викладання навчальної дисципліни «Історія України». За допомогою методів історико-ретроспективного, порівняльного аналізу та контент-аналізу виявлено конкретні історичні проблеми, котрі потребують доповнення новітніми даними про суспільну діяльність видатних жінок та жіночих організацій. Розроблено низку навчальних тем і питань, що висвітлюють роль жінок в історичному розвитку суспільства. Обґрунтовано доцільність використання гендерно збалансованого матеріалу під час вивчення тем про громадські, політичні, визвольні рухи в Україні, становлення української державності у ХХ столітті, Голодомор 1932–1933 років, розвиток освіти та культури. Запропоновано приклади гендерно збалансованого навчального матеріалу в контексті вивчення проблематики просвітницького руху в Україні.

Ключові слова: історія України, гендер, жіночі організації, гендерно збалансований навчальний матеріал.

В статье представлеа модель внедрения гендерного подхода в процесс преподавания учебной дисциплины «История Украины». С помощью методов историко-ретроспективного, сравнительного анализа и контент-анализа выявлены конкретные исторические проблемы, которые нуждаются в дополнении новейшими данными об общественной деятельности выдающихся женщин и женских организаций. Разработан ряд учебных тем и вопросов, представляющих роль женщин в историческом развитии общества. Обоснована целесообразность использования гендерно сбалансированного материала при изучении тем об общественных, политических, освободительных движениях в Украине, становление украинской государственности в ХХ веке, Голодомор 1932–1933 годов, развитие образования и культуры. Предложено примеры гендерно сбалансированного учебного материала в контексте изучения проблематики просветительского движения в Украине.

Ключевые слова: история Украины, гендер, женские организации, гендерно сбалансированный учебный материал.

In the article is represented a model of implementing of the gender approach in the process teaching of the educational subject «History of Ukraine». Employing the methods of historical-retrospective, comparative analysis and content analysis⁶ detected the concrete historical problems, that need to additions to the latest data on public activity of prominent women and women's organizations. Several educational themes and issues that reveal the role of women in the historical development of society were developed. Advisability of using gender balanced material when studying of topics about civil, political, liberation movement in Ukraine, the formation of the Ukrainian state in the twentieth century, the Famine of 1932–1933, development of education and culture has been proven. Examples of gender-balanced educational material in the context of the study of the educational movement in Ukraine have been proposed. So, in considering of the Famine, it is necessary to acquaint the students with the educational activities of the Ukrainian National Women's Council led by Milena Rudnytska, speaking in defense of Ukrainian hungry during a meeting of the League of Nations. Also it has been presented the relevant examples of gender-balanced teaching material in the context of historical problems which are studied in high school.

Key words: *history of Ukraine, gender, women's organizations, gender-balanced educational material.*

Постановка проблеми. Викладання історії України спрямоване на формування в студентів гуманітарно-гуманістичного світогляду, виховання патріотичних почуттів та громадянської свідомості. У зв'язку з цим, сучасна історична наука покликана максимально розширювати інформаційний простір, котрий базується на історичних джерелах, об'єктивно відображає минуле та служить благодотворним виховним потенціалом для молодого покоління. Нас цікавить не стільки амбітне прагнення заповнювати так звані білі плями історії заради них самих, скільки потреба використати нові історичні дослідження, які розкривають неочіненний позитивний досвід народу – його базові життєві цінності, спосіб виживання у складних геополітичних умовах.

Опираючись на такий історичний багаж, можна віднайти чимало вартісного для формування гідної генерації української молоді, яка повинна мобілізуватися й врешті-решт будувати цивілізовану країну. Гендерний підхід в історії (котрий передбачає цілісну та всебічну репрезентацію національної загальнокультурної спадщини, включаючи окремих жінок, жіночі організації та рухи) сприятиме вихованню студентської молоді на природно-історичних цінностях, створених мудрістю та мораллю українського жіноцтва. З огляду на це, завданням науковців є доповнити зміст навчального матеріалу з історії України глибокими розвідками про діяльність видатних жінок, жіночих об'єднань, що становить вартісний пласт історичних уроків українства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальними

дослідженнями, в яких представлено історію України з «жіночим обличчям» є наукові праці М. Богачевської-Хомяк [1; 2; 3], котра, по-суті, започаткувала напрям гендерно збалансованого висвітлення українського минулого. Авторка аналізує суспільно-політичні умови, особливості й напрями громадської діяльності видатних жінок та національних жіночих організацій України в складних реаліях другої половини ХІХ століття до 1939 року, з'ясовує аксіологічне співвідношення українського фемінізму та націоналізму в історичній ретроспективі.

Доцільність впровадження гендерного підходу в історичній методології глибоко обґрунтовує Дж. Скотт [28]. Американська дослідниця запропонувала використовувати поняття «гендеру» в соціогуманітарних науках, зокрема, в історії, що допоможе розкрити повноту, розмаїття та взаємодію суспільних груп, окремих особистостей відповідно до їх культурних, соціальних та інших характеристик.

Науковий інтерес становлять дослідження Н. Пушкарьової [26], яка репрезентує методологічний перехід від «Жіночих студій» до «Гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії. Власне такий науковий контекст дозволяє нам зосередити увагу на проблемі впровадження гендерного підходу в процес викладання історії.

Метою статті є запропонувати модель доповнення навчального матеріалу з історії України гендерно збалансованим матеріалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. З проголошенням Незалежності України суттєво активізувалися наукові історичні дослідження, в тому числі, з проблематики жіночого руху, суспільної діяльності представниць різних сфер життя українського народу тощо. Водночас, ці новітні розвідки й досі залишаються у середовищі академічної історичної науки й дуже повільно використовуються у безпосередньому процесі викладання історії України (маємо на увазі доцільність їх включення у навчальні програми, зміст навчальних підручників, посібників).

Нижче подано приклади доповнення традиційних тем навчальним матеріалом, зміст якого відображає присутність жіноцтва на історичній арені України. Головним чином ми опиралися на власні історико-педагогічні дослідження з проблеми просвітницької діяльності жіночих організацій України наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століття.

Розглядаючи питання про розвиток освіти в Україні у першій половині ХХ століття, варто ознайомити студентів із просвітницькою діяльністю жіночих організацій, які, зокрема, сприяли вивченню та популяризації української історії. Члени гуртка О. Доброгаєвої (Київ, 1883–1884) запрошували для виступів професорів, зокрема В. Антоновича, який викладав історію на Київських Вищих жіночих курсах, а для гуртка ще й географію, етнографію України та історію Ірландії [23, с. 18]. На західноукраїнських землях зусиллями жіночого промислового кооперативу «Труд» організовано низку відчитів і рефератів з історії України.

Таблиця 1.

Приклади доповнення навчальних тем з історії України гендерно збалансованим матеріалом

№ з/п	Теми	Питання, які будуть доповнені гендерно збалансованим матеріалом	Новостворені параграфи, які репрезентують роль жінок в розвитку суспільства
1.	Наддніпрянська Україна на початку XIX ст.	Україна в роки російської революції 1905–1907 рр.	Суспільно-політична діяльність «Союзу рівноправності жінок». Вимоги національно-політичного суверенітету України у Статуті «Союзу рівноправності жінок» Полтави. Олена Пчілка, Анна Дмитрієва.
2.	Культура України у другій половині XIX ст	Найвідоміші діячі українського руху (Драгоманов, Леся Українка, Франко). Недільні школи у Наддніпрянській Україні	Недільні школи Христини Алчевської. Академічні концерти
3.	Західно-українські землі у другій половині XIX ст.	Діяльність у Галичині товариства «Просвіта»	Наталя Кобринська. Просвітницька діяльність жіночих організацій («Товариство руських жінок», «Клуб русинок», «Гурток українських дівчат»)
4.	Україна на початку XX ст.	Перша світова війна. Українські січові стрільці. Українська Центральна Рада	Жіноча чота легіону УСС Жінки-членкині Української Центральної Ради
5.	Західноукраїнські землі на початку XX ст.	Розвиток кооперативного руху. Ріст українського політичного руху (діяльність національних і спортивно-фізкультурних організацій «Сокіл», «Січ») Проголошення ЗУНР	Кооперативи на базі жіночих громадських організацій. Діяльність «Жіночої громади» 1908 р. Участь жінок в підготовці до проголошення ЗУНР
6.	Культура України у першій половині XX ст.	Розвиток освіти, науки, літератури, мистецтва	Просвітницька діяльність жіночих організацій України та української діаспори щодо популяризації національної історії, літератури, народного мистецтва

7.	Голодомор 1932–1933 рр. в Україні	Голодомор 1932–1933 рр. в Україні	Членкині «Союзу українок» Західної України – захисниці голодуючих на міжнародній арені. Мілена Рудницька і Ліга Націй
8.	Україна у Другій світовій війні	Розгортання руху Опору. Оунівське підпілля. Створення Української Повстанської Армії	Діяльність жіночих організацій: «Дружина Княгині Ольги», «Жіноча Служба Україні». Участь жінок в ОУН, УПА, УЧС

З 1905 року О. Єфименко викладала на Вищих жіночих курсах імені Бестужева-Рюміна (де були слухачки з України) історію землеродіння, археологію, історіографію, літературу, знайомлячи курсисток з творами М. Драгоманова, Г. Полетики, М. Маркевича, М. Лазаревського. Дослідник В. Галаган наводить слова С. Русової, яка писала про Олександрю Єфименко: «Багатьох дівчат вона захопила, зацікавила історією українського народу, виховала в них симпатію до нього й дала їм наукову методу для самостійних досліджень. Молодь скрізь шанувала її, горнулася до неї, бо відчувала її велику чесну душу» [5, с. 411]. О. Єфименко читала в освітніх установах Харкова публічні лекції, присвячені Г. Сковороді, М. Гоголю, Т. Шевченку. З рефератами про життя і творчу діяльність Лесі Українки, Т. Шевченка, О. Кобилянської виступали членкині «Союзу українок» Л. Горбачева, В. Свенціцька, О. Дучимінська [27, с. 2–4].

Філії товариства організували секції домашніх господинь для дівчат, які працювали у польських та єврейських родин і «були наражені на денационалізацію» [12, с. 316]. На сходах молодь слухала короткі виклади з історії України, про змагання рідного народу до волі, про українських письменників і письменниць. Відтак, як зазначала «союзанка Заплітна», вони ставали свідомими українками, гордими за свою національну приналежність [12, с. 316].

Вагомою складовою реалізації національного змістового компонента було вивчення історичних творів. Згідно з програмою занять гуртків «Союзу українок», виховательки мали «підбирати історичні повісті, пов'язані з минулим України (Чайківського, Гребінки, Франка, Ольги Кобилянської)» [25, арк. 21]. Критерієм підбору творів визначено «наявність образу минулого України, українських національно-політичних відносин у минулому з прив'язкою до сучасності, визвольних змагань (героїчні вчинки, участь жінок у боротьбі) та ідеалу українського громадянина» [25, с. 22].

Прагнення жіноцтва знайомити з національною історією широкі кола української громадськості засвідчує цикл «Нариси з історії України», надрукований у західноукраїнському журналі «Жіноча воля» [6, с. 5–9; 7, с. 3–4; 8, с. 4–8], а також популярний курс українознавства «Історія українського народу», який публікувався на сторінках «Жіночого вісника» –

друкованого органу Київської громадської організації «Український жіночий союз» (1917) [11, с. 4–5].

У своїй просвітницькій діяльності жіночі організації одночасно звертались до світової історії. На заняттях з історії виховательки гуртків «Союзу українок» у Львові не обмежувалися українським життям, а розповідали про організацію національного, державного, суспільного, господарського устрою в інших народів. В одному з номерів «Жіночої волі» було надруковано цікавий матеріал про те, як мати-чешка святкувала зі своїми дітьми «день народження» рідної держави [9, с. 7]. Зокрема, описано, що напередодні Свята Незалежності (яке чехи святкують 28 жовтня з 1918 року) діти виготовили державний прапор і розмістили його у кутку кімнати поруч з образом «Свобода», який батько придбав спеціально до «Дня народження Чеської держави». «Довго мати розказувала дітям, як століттями чехи були вільні, аж поки вибрали собі Фердинанда з роду Габсбургів...». Діти дізнались про вирішальну битву чеського народу біля Білої гори, визвольну боротьбу національних провідників, які «підготовляли Воскресіння Чехії», проголошення наприкінці Першої світової війни Чеської республіки та обрання першим президентом професора Масарика... Наступного дня був «славний ранок». Батько розгорнув прапор і всі заспівали національний гімн. А далі дружня чеська сім'я вирушила на свято села, де громадою відзначали День народження рідної держави [9, с. 7]. Дана публікація носила не лише пізнавальний, а й глибокий патріотичний характер і була своєрідним взірцем національного виховання в родині.

Дбаючи про виховання патріотичних почуттів дітей і молоді, діячки жіночих товариств організували свята в честь учасників національно-визвольних змагань. Дітвора львівського товариства «Українська Захоронка», яким опікувалися жінки, під проводом учительки Яворської вшановувала українських січових стрільців. На святі юні вихованці декламували вірші («О краю мій»), інсценізували пісню «Їхав стрілець», а також виконали ритмічні вправи «Журавлі». Як писала очевидиця, найбільш зворушливою хвилиною було, коли хлопчик, одягнений у стрілецьке вбрання, заспівав пісню «Прощай, родину, прощай, хатино» [21, с. 3]. На західних теренах України відзначали свято, приурочене учасникам «Листопадового Чину», внаслідок якого проголошено ЗУНР. Влаштуваючи це свято, жінки намагалися прищепити дітям пошану до історичної пам'яті рідного народу [10, с. 4]. 1 листопада 1937 року львівський жіночий кооператив «Українське Народне Мистецтво» організував зустріч з учасницею листопадових подій 1918 року М. Кузиковою, яка поділилася спогадами про революцію у Львові, зокрема, про поведінку війська з цивільним населенням [22, с. 2].

Програма святкових сходин з нагоди річниці Листопадового Чину передбачала, наприклад, такі елементи: інструкторка відкриває сходини,

хвилина мовчання; пісня «Гей, у лузі червона калина»; реферат про бої під Львовом, взяття міста, відновлення державності; декламації; пісня «Чуєш, брате мій» [25, с. 18].

У контексті вивчення теми про розвиток літератури в Україні маємо можливість звернутися до самотутньої спадщини жіночих організацій. Отже, «Першим плодом» Товариства руських жінок, створеного у 1884 році Н. Кобринською з метою «розбудження духовного життя через літературу», став жіночий альманах «Перший вінок» (1887). Альманах складався із трьох розділів: «белетристика (оригінальні твори українських повістярок і поеток); частина наукова (про розвиток і сучасний стан жіночого питання і жіночої освіти в цивілізованому світі); біографії видатних жінок, бібліографія книжок про жіночу справу, звістки про працю жіночу, орнаментику, господарство, звичаї» [18, с. 394]. Прикметно, що до «Першого вінка», виданого спільними зусиллями Н. Кобринської та Олени Пчілки, увійшли твори жінок Західної та Східної України. У першому соборницькому виданні українок, зокрема, було надруковано повість «Товаришки», вірш «Перший вінок», поему «Дебора» Олени Пчілки, вірші «Любка», «На зеленому горбочку», «Поле», поему «Русалка» Лесі Українки, оповідання «Перемогла», «Жіноче бідкування» Ганни Барвінок, вірші «Пізно», «Сестрицям-українкам», «Нічною добою», «Безщасна», «Посуха» Дніпрової Чайки, «На чужині» О. Левицької, «Таку вже Бог долю судив», «Теща» М. Рошкевич, «Кіндрат» О. Бажанської, «Пісок! Пісок!» С. Окуневської, «Зарібниця» А. Павлик. Розмаїті за сюжетами твори об'єднував ідейний лейтмотив: усі вони були написані «в дусі часу» і стосувалися злободенних проблем матеріального та морального виживання українського села, української родини, української жінки, української дитини.

Усвідомлюючи історичну значущість «Першого вінка», Н. Кобринська писала: «Важний ще лишається нам до піднесення факт, що перший раз виступаємо разом з нашими старшими сестрами українками в імені нашої національної єдності на ниві загальних справ і спільного всім жінкам питання» [19, с. 284].

Для жінок усіх регіонів України важливим завданням було збереження і примноження українських літературних надбань. Діячів «Жіночого Союзу» добре знали мешканці міст і сіл Закарпаття, в яких жінки влаштовували вистави за п'єсами українських драматургів. Зокрема, це були твори М. Кропивницького «Ой не ходи, Грицю», І. Карпенка-Карого «Суєта», І. Котляревського «Наталка-Полтавка», закарпатських авторів – о. Августина Волошина «Без Бога ані до порога», вчителя О. Сливки «Святий Миколай», вчительки-поетеси Марійки Підгірянки «Вертеп» [4, с. 8]. Члени «Союзу українок» виступили у Гушанках (Збаражчина) з виставою І. Котляревського «Москаль-чарівник», а для мешканців Угринова (Сокальщина) влаштували справжні театральні

вечори з п'єсами «Серед квітів», «Козацькі діти», «Бабський бунт», «Гостина на Свято Миколая» [16, с. 2; 20, с. 2].

У програмі започаткованого «Союзом українок» Свята Матері обов'язково був присутній літературно-музичний елемент. Жінки використовували поезії «Матері» Шевченка, «Українська мати» Власійчука, «Моя рідна нене» Шкрумеляка [14, с. 2]. На Святі Матері за участю «Жіночої громади» Дрогобича звучали вірші «Мати» Карманського, «Рідна мати», «На свято матусі» Уляни Кравченко [15, с. 2].

До програми Шевченківського свята, організованого гуртком «Союзу українок» (Терпелівка, повіт Збараж, 1930), входила сценічна постановка з життя Кобзаря «Мені тринадцятий минало», а також було відтворено живі образи творів поета [17, с. 2]. Вихованцям старшого віку репрезентували Т. Шевченка як історичного діяча, національного філософа [13, с. 3]. Також практикували реферати, наприклад, під назвою «Вплив Т. Шевченка на наше національне відродження та розбуджене політичної свідомості», який був виголошений на Шевченківському святі за участю учениць Української жіночої гімназії у Перемишлі (1901) [24, с. 193].

Висновки і перспективи. Репрезентована модель доповнення тем з історії України гендерно збалансованим матеріалом, дозволить збагатити зміст цієї навчальної дисципліни новітніми науковими розробками, які відображають неоціненний самотутній і корисний досвід українського жіноцтва як суб'єкта історії, що може слугувати добрим прикладом виховання громадянської відповідальності студентської молоді.

Перспективними напрямками дослідження є: методичні розробки гендерно збалансованого матеріалу до різних тем з історії України, історії української культури на основі сучасної вітчизняної та зарубіжної історіографічної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884–1939 / М. Богачевська-Хом'як. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.
2. Богачевська М. Дума України жіночого роду / М. Богачевська. – К. : Воскресіння, 1993. – 189 с.
3. Богачевська-Хом'як М. Націоналізм і фемінізм: провідні ідеології чи інструменти для з'ясування проблем? / М. Богачевська-Хом'як // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. – С. 166–181.
4. Божук Г. Жіночий Союз на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ століття / Г. Божук // Українка в світі. – 1992. – липень–вересень. – С. 7–11.
5. Галаган В. Олександра Єфименко // Історія України в особах : ХІХ–ХХ ст. / В. Абліцов, О. Божко, І. Войцехівська (кер. авт. кол.) [та ін.] – К. : Україна, 1995. – С. 409–415.
6. Жіноча воля. – 1932. – Ч. 12. – С. 5–9.

7. Жіноча воля. – 1932. – Ч. 14. – С. 3–4.
8. Жіноча воля. – 1932. – Ч. 15. – С. 4–8.
9. Жіноча воля. – 1932. – Ч. 16. – С. 7.
10. Жіноча воля. – 1932. – Ч. 18. – С. 4.
11. Жіночий вістник. – 1917. – Ч. 1–6. – С. 2–5.
12. Заплітна С. «Союз українок» в Теробовлі // Теробовельська земля [історично-мемуарний збірник] / С. Заплітна. – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1968. – С. 311–317.
13. Запрошення на святкові дні, концерти, надіслані управою «Товариства українських робітниць «Будучність» у Львові». 1931–1938 рр. – ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Од. зб. 273. – 9 арк.
14. Із жіночих організацій // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 33–34. – С. 2.
15. Із жіночих організацій // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 35–36. – С. 2.
16. Із жіночих організацій // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 41. – С. 2.
17. Із жіночих організацій // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 42. – С. 2.
18. Кобринська Н. Лист до Олени Пчілки. 1. 10. 1885. // Н. Кобринська. Вибрані твори / Наталія Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – С. 393–394.
19. Кобринська Н. Переднє слово [До альманаху «Перший вінок»] // Н. Кобринська. Вибрані твори / Наталія Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – С. 284–286.
20. Мазуренко Г. Союз українок у Гушанках / Г. Мазуренко // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 41. – С. 2.
21. Нова хата. – 1931. – Ч. 1. – С. 3.
22. Нова хата. – 1937. – Ч. 23. – С. 2.
23. Передирій В. Жіноча доля на тлі доби. Літопис жіночого руху у світлі українських видань / В. Передирій, Н. Сидоренко, Т. Старченко. – К., 1999. – 120 с.
24. Підгірянкa М. Тарасові обходи / М. Підгірянкa // Молода Україна. – 1901. – Ч. 5–6. – С. 193.
25. Плани та програми занять гуртків товариства. 1937–1938 рр. – ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 319. – Оп. 1. – Од. зб. 98. – 89 арк.
26. Пушкарьова Н. Від «Жіночих студій» до «Гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії / Н. Пушкарьова // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. – Львів : ВНТЛ–Класика, 2003. – С. 15–45.
27. Реферати членів товариства Горбачевої Лідії, Свенціцької Віри та інших, присвячені життю та творчій діяльності Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Тараса Шевченка. 1927 р. – ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 319. – Оп. 1. – Од. зб. 122. – 52 арк.
28. Скотт Дж. Жіноча історія / Дж. Скотт // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. – Львів : ВНТЛ–Класика, 2003. – С. 97–110.